

Упродовж двадцятого століття неодноразово робилися спроби написати історію української літератури. При цьому досить часто з якихось причин залишалися поза увагою твори, які так чи інакше не вкладалися в ідеологічні, естетичні настанови істориків літератури. Показово, що чимала кількість творів випала з культурного контексту, бо, за словами М. Драгоманова, була загублена по в'язницях, засланнях, у цензурних сховищах, у знищених або нерозібраних приватних архівах. Повною мірою вищесказане стосується літературного процесу в Україні в 1960–1980-х рр.

Особливий інтерес у цьому плані становлять листи В. Стуса до різних радянських установ чи офіційних осіб. На нашу думку, значною мірою листи демонструють направленість публіцистики митця, визначають ідеологічні та моральні засади його творчості як людини і громадянина. Василь Стус шукав можливості висловити власну позицію, а відкрито робити це не завжди була можливість. Крім того, висловлювати власні думки стосовно тих або інших подій у формі вірша він міг, але ймовірність того, що вони дійдуть до адресата, була низькою, оскільки твори В. Стуса радянські видавництва не друкували. Звернення ж до офіційних установ або осіб вимагало відповідної форми. Лист якраз і став тією придатною формою, що якнайкраще підходила для реалізації власної творчої платформи і декларування мистецьких поглядів. М. Коцюбинська, загалом оцінюючи епістолярну спадщину В. Стуса, відзначила, що “за глибиною емоційної напруги й повнотою самовираження цю своєрідну епістолярну поезію можна порівняти хіба що з листами Стефаніка” [1].

Власне кажучи, В. Стус був не єдиним, хто звертався до радянських і партійних органів, шукаючи справедливості. Період “відлиги”, а особливо його згорання дав чимало прикладів нового різновиду листа – листа-протесту, коли, обурені свавіллям влади, представники інтелігенції змушені були звернутися до епістолярного жанру як єдиної можливої форми боротьби за власні права.

Серед найвідоміших листів можна назвати “Лист 139-ти” [36:238–241], “Лист 150-ти” [2:568]. У примітках до четвертого тому творів В. Стуса згадується ще й “Лист творчої молоді Дніпропетровського”, під яким підписалося біля трьохсот осіб [5:525].

Ряд дослідників намагалися вивчати епістолярну спадщину В. Стуса, проте ґрунтовної розвідки, в якій би аналізувалися листи до можновладців, немає. Серед більш примітних досліджень, у яких ішлося про подібні листи В. Стуса, можна виділити статті М. Коцюбинської, К. Москальця, В. Соболя, Д. Стуса.

Михайлина Коцюбинська, розглядаючи усю епістолярну спадщину В. Стуса, звертала увагу, в першу чергу, на “листи до друзів і знайомих, ... до рідних”, які були ... для поета єдиним вікном у світ. Звідси й повнота самовираження. Це і щоденник, і творча робітня – єдина можливість не втратити, зберегти, донести до людей оригінальну поезію, переклади і спогади, свою філософію буття і відданість Долі, свій погляд з відстані на “рідну чужину”. Зрештою, спроба “заочного” виховання сина, відірваного від нього п'ятирічним малюком” [1]. Проте приділено менше уваги ролі листів до офіційних установ, що були написані ще до першого вироку, а вони якраз дають можливість детальніше прослідкувати становлення В. Стуса як поета і особистості.

Інший дослідник, Костянтин Москалець, говорячи про доробок періоду заслання, відзначав, що саме поетична творчість “характеризує склад його (В. Стуса – В.К.) мислення й життєву поставу”, а не “політичні заяви або публіцистичні листи до тогочасних можновладців” [4:10]. На нашу думку, творчість кожного митця необхідно розглядати в єдності усіх компонентів його мистецької діяльності, оскільки лише тоді можна визначити “склад його мислення й життєву поставу”.

Заслуговує уваги і стаття Валентини Соболя “Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції”, у якій розглядаються заяви, публіцистичні листи та звернення. Оцінюючи листи В. Стуса, авторка відзначає, що вони є “яскраво вираже-

ними листами апостолічного типу, близькими до послань із притаманними цьому жанрові епістолярної прози прийомами високого стилю у формі прямого звертання до теперішніх і майбутніх адресатів” [7:2]. Перспективи вивчення епістолярної спадщини В.Стуса дослідниці вбачає у межах спеціальної наукової дисципліни – біографістики [7:5]. Однак у даній статті окремо не розглядалася роль листів до офіційних установ у творчості В. Стуса.

У загальному контексті творчості В. Стуса розглядає його листи до офіційних осіб та установ Дмитро Стус. Зокрема, Д. Стус говорить, що Василь Стус втілював у життя “програмову засаду Івана Дзюби, сформульовану в “Інтернаціоналізмі чи русифікації”, щодо конституційних форм протесту проти несправедливості” [9:213]. У якості обґрунтування даної тези дослідник цитує В. Стуса: “До арешту листовно реагував на кожну несправедливість Вячеслав Чорновіл, тепер, судячи зі всього, надійшов мій час. Мусить же бодай хтось боронити справедливість” [9:213]. Виходячи з цього, листи-звернення Василя Стуса до можновладців пояснюються його внутрішньою потребою боротьби за справедливість, за відстоювання власної життєвої позиції.

До епістолярних творів, адресованих офіційним органам влади, на нашу думку, належать наступні листи Василя Стуса: лист до А.С. Малишка [8:370–373], лист до Президії Спілки письменників України (копії: секретареві ЦК КПУ Ф.Д. Овчаренкові, редакції журналу “Все-світ”) [8:375–381], лист редакторів “Вітчизни” Л. Дмитеркові (копія “Літературній Україні”) (інша назва – стаття “Місце в бою чи в розправі? (з приводу статті Л. Дмитерка “Місце в бою – про літератора, який опинився по той бік барикади)” – В.К.), [8:397–399], лист до ЦК КПУ, до КГБ при Раді Міністрів УРСР [8:402–404], лист Голові Президії Верховної Ради УРСР О.П. Ляшківі, секретареві ЦК КПУ Ф.Д. Овчаренкові [8:404–406], два листи до П.Ю. Шелеста [8:406–409; 411–432], лист секретареві ЦК КП України Ф.Д. Овчаренкові (копія Президії Спілки письменників України) [8:409–411], лист (заява) в Президиум Верховного Совету СССР [8:443–445], лист (заява) Голові Президії Верховної Ради СРСР Підгорному [8:445–446], лист (заява) в Президиум Верховного Совету СССР [8:448–449]. Даний перелік, як нам видається, не є вичерпним і остаточним, оскільки уже на першому суді над В. Стусом було встановлено, що він на той час “...написав десь із 14 (чи 13) листів (відкритих) до П.Ю. Шелеста, до керівництва Спілки письменників, до Міністерства культури і т. д.” [5:526].

Відправною точкою для появи у творчому доробку В. Стуса листа як жанрової форми публіцистики стало 8 грудня 1962 року. У цей день з Василем Стусом і його товаришем Василем Шиманським стався в одній з робітничих їдалень Горлівки доволі неприємний випадок, типовий для російськомовних регіонів: до української мови В. Шиманського причепився сп’янілий шахтар [9:130]. І хоч В. Стусові вдалося доволі швидко владнати ситуацію, та ця подія залишила настільки глибокий слід, що він через кілька днів під впливом емоцій вирішив написати листа Андрієві Малишку, який за кілька років перед тим дав схвальний відгук на Стусові вірші. Необхідність написання листа до А. Малишка сам Василь Стус пояснює невідомістю, що гнітила його: “Зрозумійте мене, будь ласка. Написав я Вам листа тільки тоді, коли вирішив, коли зрозумів – не можу не написати – до культурного діяча” [8:373]. Тобто В. Стус шукає можливості, способу для висловлення власних переживань, емоцій. Він навіть спробував написати вірш, який, втім, так і залишився незавершеним. Та віршована форма не дала можливості повністю зреалізуватися, і В. Стус, у відчаї продовживши пошуки, зупинився на листі як єдиній можливості висловитися. Оскільки В. Стус доволі скептично і прискіпливо ставився до власних віршів, особливо раннього періоду, то саме лист не мав викликати якихось критичних зауважень стосовно його художньої вартості. Таку ж думку висловив і Євген Сверстюк у статті “Нецензурний Стус”: “Стусові, як поетові, не таланило від самого початку: суспільні антени були налаштовані на гострі, сатиричні, викривальні і легко вловлювані ноти. Коли він спробував і собі ті ноти – у нього вийшло “звіром вити, горілку пити”, тобто прямота, яку підводили під 62 статтю. Нічого дивного, що на слідстві він не захищав тих віршів, які не вважав поезією” [6:3].

За власне життєве кредо, і це написано в листі, В. Стус хотів би мати рядки Д. Павличка: *Не бійсь нічого, доки я з тобою, / Иди і правду людям говори! / Не жди ніколи слушної пори / Твоє мовчання може стать ганьбою!* [8:373].

Проблеми, що їх автор піднімає у листі, стали наскрізними для усіх його листів-звернень до органів влади. Провідною думкою листа є “денаціоналізація значної частини українців” і її наслідки для України. В. Стус із глибоким розпачем говорить: “На Донбасі (та й чи тільки!) читати українську мову в російській школі – одне недоумство.

Треба мати якісь моральні травми, щоб це робити” [8:371]. При цьому він намагається співвіднести поняття “національне” та “інтернаціональне”: “Як же можна миритись з тим особливим інтернаціоналізмом, який може призвести до згуби цілої духовної одиниці людства?” [8:371]. Одразу зауважуючи: “Я не боюсь, що мене деякі судді можуть звинуватити в націоналізмі – уже хоча б тому, що совість мене може гризти тільки за те, що ніколи, мабуть, по силі не дорівняю шовінізмові отих сусідів” [8:373].

Піднімається у листі і питання про місце в суспільстві українського митця: “Коли хвиля русифікації – це об’єктивний процес і потрібний для майбутнього (історично справедливий), то чом нашим діячам культури і не служити прогресові? Чому б тоді не “перекваліфікуватись”, щоб не пхати палиць у колеса того воза, який котиться по трупах таких донкіхотів, як козацькі літописці, і Капніст, і братчики, і Тарас, і “громадяни”, і Драгоманов, і Франко і т.ін. і т.п.” [8:371]. Також згадуються у тексті листа імена О. Довженка і Г. Сковороди. Якщо О. Довженко постає у якості митця зі світовим визнанням, то Г. Сковорода виступає українським Махатмою Ганді. Постаті, згадані в листі, є доволі промовистими, і саме вони були для двадцятичотирьохрічного В. Стуса прикладом для наслідування, моральним мірилом власної творчості.

З іншого боку, автор намагається поставити питання про те, що “...українське стає часом синонімом відсталого, неглибокого, примітивного навіть” [8:373]. Сам автор намагається і пояснити причини відсталості української культури, вбачаючи їх у відсутності “масовості соціальних і національних змагань широкого загалу”, у національній несправедливості, “результати якої стають перед нас смертним вироком” [8:373].

Особливістю даного звернення стало те, що це, напевно, єдиний лист В. Стуса, за який йому довелося вибачатися перед адресатом. Шістнадцятого лютого 1963 року В. Стус написав у листі до Андрія Малишка: „Зо два місяці тому я надіслав Вам листа, в якому, виливши весь свій біль з приводу багатьох жорстоких “чому“, я прохав Вас зарадити чим-небудь. Ваше мовчання стало мені за сувору відповідь. Пробачте. Я і сам дуже часто лаяв себе за той лист, на котрий я, мабуть, не мав жодного права. І не тільки тому, що сам – не з категорії жалобників і не дуже люблю виливати свій біль перед будь-ким. Одне слово – я, певне, зробив помилку, пишучи того листа. Бо хіба ж нам життя не зарадить? Чи хіба нам життя не зараджує? Хай же моїм частковим виправданням буде почуття своєї перед Вами провини. Щастя Вам, дорогий поете!” [8:29].

Василь Стус у листі подає безрадісну картину життя українського інтелігента, який у повсякденні змушений стикатися з дискримінацією національної мови, культури, коли масово переслідуються представники інтелігенції, коли перекривається шлях у культуру молодим талантам, коли приховується національне минуле. Лист засвідчив, що Василь Стус знаходиться у пошуку власного місця в житті. Зрештою ці пошуки приведуть на той бік барикад, на якому була меншість – В. Чорновіл, І. Світличний, А. Горська, Є. Сверстюк. Обираючи між приватним достатком і правдою та справедливістю, В. Стус обрав останнє, оскільки лише у правді, справедливості, чесності, патріотизмові бачив естетичні і моральні засади творчості митця. Усі проблеми, що були поставлені Василем Стусом у листі до А. Малишка, стали моральною основою для написання наступних листів і подальшого формування громадянської позиції поета.

Література

1. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса // www.stus.kiev.ua. **2.** Лист 150-ти // Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Непринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. – К., 1995. – С. 568. **3.** Лист 139-ти // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Том III. – 1983. – С. 238–241. **4.** Москалець К. Страсті по вітчизні // Критика. – 1998. – Чис. 6. – С. 4–14. **5.** Примітки // Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. – Львів, 1994. – Т. 4. – С. 503–532.

6. Сверстюк Є. Нецензурний Стус // Літературна Україна – 2003 – 3 квітня – С. 3. **7.** Соболев В. Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції // Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої вшануванню пам’яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина. – Донецьк, 20–21 вересня 2001 р. // www.stus.kiev.ua. **8.** Стус В. Твори: У 4 т., 6 кн. – Львів, 1994. – Т. 4. **9.** Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. – К., 2005.

АННОТАЦІЯ

В статтю аналізується письмо В. Стуса к А. Малышко. Основной проблемой, поднимаемой в письме, является проблема денационализации значительной

части украинского общества и второстепенная роль национальной интеллигенции в Украине. Письмо послужило началом для последующих обращений В. Стуса к представителям государственных учреждений с требованиями соблюдения прав и свобод, декларируемых властью.

SUMMARY

This article is dedicated to the first letter of V. Stus in the State institution. These letters demonstrate the direction of the creator's publicizing; determine the ideological and moral principles of Stus's creation as a person and citizen.